

VOGELS, MENSEN EN GESCHIEDENIS¹

J.L. van Zanden

Vogels zijn belangrijke symbolen van de grote aandacht die de Nederlanders de laatste jaren voor de natuur hebben. De Vereniging Natuurmonumenten is nog maar net gekomen van het succes van het plan Goudplevier om een aantal Drentse natuurgebieden met elkaar te verbinden of een nieuwe actie voor het redden van de grutto in het Oostzanerveld is met veel publiciteit gestart. Tegelijkertijd zamelt het Wereldnatuurfonds geld in voor het plan Gelderse poort, om de 'woeste' natuur terug te brengen in het rivierengebied, in zekere zin de dochter van het vermaarde plan Ooiëvaar, terwijl de Vogelbescherming een internationaal gecoördineerde actie voor trekvogels gestart is, die in Nederland is gericht op het verbeteren van broedmogelijkheden voor de dwergstern. In haast elke streek van het land, van de Limburgse Maas tot de Duinstreek en de Groningse klei, zijn de laatste jaren acties gestart om nieuwe natuurgebieden te creëren, acties die gepaard gaan met veel publiciteit. Otterstations, zeehondencrèches en dassentunnels lijken momenteel de belangrijkste doelen van actievoerend Nederland. Nog even en elke Nederlandse vogel en elk zoogdier met een grote aaibaarheidsfactor heeft zijn eigen actiegroep en *plan de campagne*. Vogels, de natuur, is de laatste jaren 'big business' geworden - er gaat haast geen week voorbij of er is wel een speciale televisie-actie ten behoeve van het Wereldnatuurfonds of Natuurmonumenten, waarbij de burger door het uitloven van aantrekkelijke prijzen geprikkeld wordt om iets te doen voor de natuur. Wat ik nu wil betogen is dat deze hausse in de publieke aandacht voor vogels het gevolg is van een revolutie in de verhouding tussen mens en natuur die zich de afgelopen eeuw heeft voltrokken en waarvan we nu in zekere zin het hoogtepunt meemaken. Om die revolutie te begrijpen, moeten we terug gaan in de tijd.

Vogels en mensen rond 1850

Honderd en vijftig jaar geleden waren de Nederlanders, zeker op het platteland, ook vrij intensief met vogels bezig, maar met geheel andere oogmerken. De

1 Ingekorte versie van de oratie, gehouden op 24 november 1993 bij het aanvaarden van de leerstoel 'Geschiedenis van de maatschappelijke verhoudingen' aan de Universiteit Utrecht.

Vinkenbaan (16e eeuw). Gravure, Prentenkabinet Leiden. In het midden de slagnetten, waaronder de vinken werden gevangen. Rond de netten stonden kooitjes met lokvinken.

vervolging van vogels, en van de rest van de eetbare en verhandelbare natuur, kende halverwege de negentiende eeuw haast geen grenzen. Elke sociale klasse nam hier op zijn eigen wijze aan deel. Op Het Loo beoefenden de voor een deel koninklijke leden van de '*Loo Hawking Club*' tussen 1839 en 1852 de valkenjacht uit. Prins Alexander was voorzitter van dit jagersgezelschap, dat veel Britse leden telde omdat reigers, de traditionele prooi van de valkeniers, in Engeland bijna uitgestorven waren door de intensieve vervolging van deze dieren.² De burgerij schepte er een genoegen in om trekvogels te vangen op de vinkenbanen die overal in Holland langs de duinen - bekende trekroutes van zangvogels - waren aangelegd. De colleges aan de Leidse universiteit en het Amsterdamse Atheneum werden tijdens het trekseizoen, gedurende de 'vinkevakanantie', stilgelegd om de studenten de gelegenheid te geven dit vermaak te beoefenen.³ De jacht, tot 1795 een vermaak van vooral de adel, werd in de negentiende eeuw haast een volkssport; jacht op watergevoegelte (ganzen en eenden) en op fazanten en patrijzen werd op grote schaal beoefend. Nog genadelozer was de vervolging van alle concurrenten op de wildbaan. Voor het doden van roofvogels, waarvan werd aangenomen dat ze de wildstand schade toebrachten, werden forse premies betaald. Men kon het dagloon van een arbeider verdienen door een dode buizerd, arend, kiekendief of valk bij het gemeentehuis in te leveren met het gevolg dat jaarlijks vele duizenden roofvogels door premiejagers werden geschoten.⁴ Subtieler was het werk in de eeuwenoude eendenkooien van laag Nederland, waar jaarlijks tienduizenden eenden voor consumptiedoeleinden gevangen werden; dit vak werd uitgeoefend

2 G.A. Brouwer, *Historische gegevens over onze vroegere ornithologen en over de avifauna van Nederland* (Leiden 1954) 186.

3 K. Davids, *Dieren en Nederlanders. Zeven eeuwen lief en leed* (Utrecht 1989) 52-53.

4 J. Wttewaal, 'Over het verleenen van premien voor het doden van wezels en ander zoogenoemd schadelijk gedierte', *De Volksvlijt* (1859) 317-338.

door erkende specialisten die een eendenkooi pachtten.⁵ Het rapen van eieren was eveneens in laag Nederland een volkssport van de eerste orde, die zich overigens niet beperkte tot de bekende kievitseieren: alles wat eetbaar of verhandelbaar was, werd gezocht en gevonden. De eieren van zeldzame vogels konden bijvoorbeeld verkocht worden aan verzamelaars in Holland en werden zelfs op enige schaal geëxporteerd naar Engeland, dat befaamd was om zijn collectioneurs. Zelfs op het afgelegen eiland Rottum, aan de uiterste rand van de Waddenzee, waakte een vogelwachter over de oogst van eieren die meeuwen en sterns daar jaarlijks legden; bakkers in Friesland en Groningen namen deze oogst gretig af. De technieken van het eierenrapen varieerden van het uithalen van nesten door kinderen - pas in de loop van deze eeuw werden dit de spreekwoordelijke 'kwajongens' - tot het zorgvuldig 'melken' van de nesten door volwassen specialisten, waarbij men steeds één ei in het nest achterliet opdat de vogel er weer een andere naast zou leggen.⁶ Minder subtiel was de techniek om de oogst van jonge vogels binnen te halen uit de grote kolonies reigerachtigen en aalscholvers die zich bij verschillende veenplassen bevonden. Men wachtte daar tot het moment dat de eerste jongen op het punt stonden om uit te vliegen, waarna men overging tot het systematisch uitschudden van de nesten. De jonge reigers en kwakken werden vervolgens met smaak door de stedelijke burgerij genuttigd.⁷ Ook voor hun veren werd er intensief op vogels gejaagd; nog in het begin van deze eeuw leidde de mode om sternveren in dameshoeden te verwerken tot een massale uitroeiing van deze vogels, de beruchte 'sterntjesmoord'.⁸ In enkele streken van Nederland - in Utrecht en Zeeland onder andere - had de overheid aangedrongen op het oprichten van lokale mussengilden: leden van een dergelijk gilde moesten jaarlijks een bepaald aantal gedode 'mussen' - kleine zangvogels - inleveren om zo de schade die deze vogels aanrichtten aan de landbouw in de hand te houden.⁹ Tegenover deze legale vormen van vogelvervolging, stonden mogelijk nog meer illegale activiteiten: stroperij kwam op het platteland op grote schaal voor en duizenden vogels eindigden hun bestaan in de strikken en onder de slagnetten van landarbeiders en boeren die enige aanvulling op hun karige inkomen zochten.¹⁰ Kortom, dat er rond 1850 een bepaalde harmonie zou bestaan tussen mens en natuur is een mythe.

5 Vgl. A.A. Olsthoorn, 'Van vogelcoy tot eendenkooi', in: M. van der Kooij (ed.), *Van der Kooij. Grepen uit de geschiedenis van een oud boerengeslacht* (z.p. z.j.) 73-98.

6 Deze voorbeelden zijn ontleend aan [B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis], 'Het eijerenzoeken', *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek*, 6 (1851) 331-343.

7 Brouwer, *Historische gegevens*, 18-19.

8 Brouwer, *Historische gegevens*, 151, 187.

9 M.J. Boerendonk, *Historische studie over den Zeeuwschen landbouw* (Den Haag 1935) 203-207.

10 Vgl. J. Zeehuisen, 'Verhandeling over de daglooners en bedeeden ten platten lande', herdrukt in: J.L. van Zanden, *'Den zedelijken en materiëlen toestand der arbeidende bevolking ten platten lande.'* Een reeks rapporten uit 1851 (Wageningen 1991) 165-182, aldaar 171.

Veranderingen vanaf 1850

Het punt is nu wel gemaakt dat Nederlanders rond 1850 haast zonder morele beperkingen de natuur ten eigen bate exploiteerden. De enige culturele rem die ik ben tegengekomen betrof de ooievaar, die een bepaalde rol speelde in wat ik maar de volkscultuur noem en bijna overal werd beschermd. Op de Veluwe luidde het gezegde 'waar de ooievaar broedt, daar sterft geen vee', en gaven boeren ooievaars graag nestgelegenheid.¹¹ Maar daar staat tegenover dat men op even goede gronden meende dat een gedode uil die aan de deurpost was vastgespijkerd effectieve bescherming tegen het kwade oog bood.¹² De zegeningen van de volkscultuur voor de vogelstand waren dus gemengd.

De motieven om vogels genadeloos te vervolgen waren velerlei. Armoede speelde een belangrijke rol; de plattelandsbevolking kon immers elke aanvulling op het dieet en elke bijdrage aan het budget uitstekend gebruiken. Opvallend is dat een groot deel van de geraapte eieren en gevangen vogels direct naar stedelijke markten verdwenen en soms zelfs naar Engeland werden uitgevoerd. Bij de elite ging het om het vermaak van de valkenjacht en het vinken en om de bevestiging van de sociale positie die hierdoor werd verkregen. De liberale ideologie van deze jaren dicteerde bovendien dat de mens zich meester diende te maken van de natuur en de overheid stimuleerde een en ander door het geven van premies en het oprichten van mussengilden. Liberale economen als de bekende Baron Sloet tot Oldhuis beschreven dan ook met veel bewondering de vele manieren waarop de bevolking erin slaagde om profijt te trekken van de vogelvervolging.¹³

In de loop van de negentiende eeuw veranderde er niet zoveel in de manier waarop de natuur geëxploiteerd werd. Bescherming van vogels werd vanaf 1880 wettelijk mogelijk als kon worden aangetoond dat ze op een of andere wijze nuttig waren voor de landbouw.¹⁴ De eerste vogelbeschermers deden dan ook allerlei pogingen om duidelijk te maken dat bepaalde vogels van groot belang waren voor het natuurlijk evenwicht - dat, bijvoorbeeld, de vervolging van roofvogels leidde tot muizenplagen en de jacht op zangvogels overlast van insecten veroorzaakte.¹⁵ Zolang de vogelbescherming gevangen zat in de

11 J.J. Smit, *Het Eemland en de polder Arkemheen rond het begin van de twintigste eeuw* (Rijksinstituut voor natuurbeheer, Arnhem 1988) 41.

12 Vgl. J.H. Mooij, *De bosuil* (Utrecht 1983) 92-94.

13 Vgl. [Sloet tot Oldhuis], 'Eijerenzoeken' 331-43 en vele andere artikelen van zijn hand in het *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek* over de "kleine bestaansmiddelen, die altijd een bewijs voor den nijveren zin der inwoners opleveren"; zie ook J.L. van Zanden, 'Nevenactiviteiten en bijverdiensten op het platteland van Oost-Nederland omstreeks 1850', *Spiegel Historiae* 28 (1993) 77-81.

14 E. Pelzers, 'De totstandkoming van de rijkswettelijke bescherming van nuttige dieren', *Het vogeljaar* 40 (1992) 157-163.

15 Ibidem, 158-159; vgl. ook J. Drijver, 'Een halve eeuw vogelbescherming', *Nederlandsche Vereeniging tot bescherming van vogels. Jaarverslagen 1948-51*, 17-18.

tegenstelling tussen nuttig en schadelijk gedierte, een typisch voorbeeld van het utilitaristisch denken van de negentiende eeuw, waren de successen beperkt.

Het is onmogelijk in dit korte bestek in te gaan op alle veranderingen die zich in de loop van de afgelopen honderd jaar in de verhouding tussen mens en natuur hebben voorgedaan.¹⁶ Enkele belangrijke momenten wil ik er slechts uitlichten.

De doorbraak van de romantische natuurbewering in Nederland na 1880, waarvoor de poëzie van de Tachtigers - Gorters *Mei* - en de schilderkunst van de Haagse school model staan, en de opleving van de natuurstudie onder impuls van Jac.P. Thijsse en E. Heimans in de jaren 1890 leidden uiteindelijk tot het ontstaan van de beweging voor natuurbescherming rond 1900.¹⁷ De oprichting van de Vereniging voor Vogelbescherming dateert van 1899 en de Vereniging tot bescherming van Natuurmonumenten volgde in 1905.¹⁸ Het doel was defensief: de beweging was gericht op bescherming van een deel van de bestaande natuur door wettelijke maatregelen en door de aankoop van natuurterreinen. De vogelwet van 1912, om een voorbeeld te geven, maakte bescherming van alle bedreigde vogels mogelijk, onafhankelijk van hun 'nut' voor mens en landbouw, waarmee erkend werd dat vogels als zodanig van waarde waren. Bovendien maakte de wet een eind aan de toen al als zinloos ervaren massale vangst van vogels op de vinkenbanen.¹⁹ Overigens, en dit tekent de mentaliteitsverandering die gaande was, had dit vinken zijn populariteit al in belangrijke mate verloren en was er nauwelijks verzet tegen het afschaffen van deze elite-sport. Vlak na de Tweede Wereldoorlog schreef de bekende ornitholoog J. Drijver een overzicht van vijftig jaren vogelbescherming van Nederland waarin hij de grote en positieve veranderingen in de houding ten opzichte van de vogels memoreerde. Hij stelde zelfs dat "bij geen enkel volk ter wereld vogelbescherming zo populair is als bij het onze."²⁰ In de marge mag hier opgemerkt worden dat de natuurbescherming weer zo'n voorbeeld is van het merkwaardige fenomeen dat de Nederlandse samenleving tot ver in de negentiende eeuw op tal van punten lijkt achter te lopen bij de buurlanden, een

16 Relevante literatuur over dit onderwerp: H.P. Gorter, *Ruimte voor de natuur* ('s Graveland 1986); H.J. van der Windt, 'Tussen realisme en romantiek', *Kleio* 32/9 (1991) 12-19; uitvoeriger over de ontwikkeling in Nederland is: J.L. van Zanden en S.W. Verstegen, *Groene geschiedenis van Nederland* (Utrecht 1993) hoofdstuk 8; de klassieker over dit onderwerp is zonder twijfel K. Thomas, *Man and the natural World, changing attitudes in England 1500-1800* (Londen 1983); andere buitenlandse studies zijn F. Walter, 'The evolution of environmental sensitivity 1750-1950', in: P. Brimblecombe en C. Pfister (red.), *The silent countdown* (Berlijn 1990) 231-247; A. Andersen, 'Heimatschutz. Die bürgerliche Naturschutzbewegung', in: F.J. Brüggemeier en Th. Rommelspacher ed., *Besiegte Natur* (München 1987) 143-157.

17 Veel informatie over deze periode in M. Coesèl, *Zinkvioletjes en waterwieren* (Hilversum 1993) 18-43.

18 W. van Noort, *Bevlogen bewegingen. Een vergelijking van de anti-kernenergie-, kraak- en milieubeweging* (Amsterdam 1988) 194; Gorter, *Ruimte*, 18-25.

19 Brouwer, *Historische gegevens*, 105.

20 Drijver, 'Een halve eeuw', 31.

achterstand die echter in de loop van de twintigste eeuw voortvarend wordt omgezet in een voorsprong.

In het denken over de natuur deed zich vlak na de Tweede Wereldoorlog een belangrijke verandering voor. De beweging voor natuurbescherming had zich altijd ingezet voor het conserveren van de 'pure' natuur. De bekende botanicus Victor Westhoff introduceerde na 1945 echter het begrip 'half-natuur', om aan te geven dat natuurlijke terreinen als heide, bos en moeras mede door menselijk ingrijpen waren gevormd. Zonder begrazing door schapen en het geregeld steken van plaggen werd de heide op den duur overwoekerd door grassen en struiken; zonder het regelmatig kappen van riet, groeiden veenmoerassen dicht en maakten ze plaats voor bos. Menselijk ingrijpen was nodig om de (bio-)diversiteit van deze eco-systemen te bewaren. Zijn boodschap was: de mens moet interveniëren in de (half-)natuur om de diversiteit ervan in stand te houden. Hiermee werd de tegenstelling tussen menselijke interventie en de pure natuur, die kenmerkend was voor het denken over de relatie tussen beide in de negentiende eeuw, deels overwonnen.²¹

In de loop van onze eeuw veranderde de houding van de mens ten opzichte van de natuur ingrijpend. Twee ontwikkelingen lagen daaraan ten grondslag. Ten eerste was de directe exploitatie van de natuur door jacht, stroperij en binnenvisserij een laag produktieve activiteit, waarin slechts een bescheiden inkomen was te verdienen en waarvan de produktiviteit niet belangrijk verhoogd kon worden. Doordat de armoede geleidelijk verdween en er beter betaald werk beschikbaar kwam, gingen deze activiteiten op den duur achteruit. Alleen als tijdverdrijf bleven mensen jagen, stropen en op binnenwateren vissen. Daarnaast zette de mentaliteitsverandering, ingezet in de jaren tachtig van de vorige eeuw, zich verder voort. Naarmate recreatie en toerisme toenamen en de trek uit de steden naar de groene villawijken groeide, en in zekere zin naarmate de stedeling vervreemde van de natuur en die niet meer voor het levensonderhoud nodig had, nam de waardering voor de natuur toe. De natuur werd van hulbron of produktiemiddel tot een hoogwaardig consumptiegoed waarnaar de vraag steeds meer toenam, terwijl het aanbod door de snelle economische expansie steeds verder verschaalde. De oorspronkelijke, op exploitatie gerichte houding bleef bestaan bij een steeds kleiner wordende minderheid van beroepsvissers, jagers en landbouwers, die zich juist bedreigd gingen voelen door de opkomst van de natuurbescherming.

Deze veranderingen verliepen zeker niet lineair. In jaren van grote economische problemen, met name tijdens de jaren dertig en veertig van deze eeuw, vond in zekere zin een terugval plaats.²² Maar over de hele periode genomen is de verandering in de houding ten opzichte van de natuur radicaal te noemen: de haast onbeperkte exploitatie van de negentiende eeuw maakte plaats voor een sterk toegenomen eerbied voor alles wat groeit en bloeit. In de eerste helft

21 Vgl. Van Zanden en Versteegen, *Groene geschiedenis*, hoofdstuk 8.

22 Van Noort, *Bevlogen bewegingen*, 196-197.

van de twintigste eeuw kregen de meeste bedreigde vogelsoorten passieve bescherming van de overheid, waarbij de jacht werd verboden of aan banden gelegd. De laatste twintig tot dertig jaar volgden allerlei actieve beschermingsmaatregelen, gericht op het in stand houden van de biotoop van bedreigde soorten. Natuurgebieden worden speciaal ingericht om vogels als kempfaan, grauwe gans en korhoen te huisvesten. Professionals en vrijwilligers zijn steeds drukker in de weer om kunstmatige broedplekken te maken voor oeverzwaluwen, zwarte sterns, kerkuilen en ijsvogels. Met enige overdrijving kan gesteld worden dat we bezig zijn een welvaartstaat voor dieren met een hoge aaibaarheidsfactor in te richten, waarin ze door een netwerk van instanties van de wieg tot het graf verzorgd worden. De beweging voor natuurontwikkeling, die het afgelopen decennium is ontstaan en sinds het verschijnen van het Natuurbeleidsplan uit 1989 furore maakt, was een logische volgende stap op deze weg.²³ Zo'n twintig jaar geleden ontdekte men dat in het nieuwe land van de Zuid-Flevopolder haast per ongeluk een zeer waardevol natuurgebied, de Oostvaardersplassen, was ontstaan.²⁴ Dit voorbeeld heeft biologen en planologen geïnspireerd tot het maken van tal van plannen om de natuur terug te brengen op plaatsen waar nu nog agrarische activiteiten domineren. Het feit dat de overproductie van de landbouw op Europese schaal dwingt tot het uit productie nemen van landbouwgrond, speelt daarbij een niet onbelangrijke rol. Het defensieve streven van de beweging van natuurbescherming uit het begin van de eeuw, gericht op het behoud van de resterende 'pure' natuur, heeft definitief plaats gemaakt voor een groot offensief, vastgelegd in het Natuurbeleidsplan, om de oppervlakte natuurlijk terrein tenminste te verdubbelen. Zo bezien is het huidige streven naar 'natuurontwikkeling' een haast revolutionaire wending, waarbij de natuur na eeuwen van achteruitgang de kans krijgt weer wat terrein terug te winnen.

Vogels en geschiedenis

De mens en de manier waarop hij omgaat met de vogels is de afgelopen honderd en vijftig jaar dus ingrijpend veranderd. Maar ook het gedrag van de vogels is veranderd. De diversiteit van de Nederlandse vogelstand is de afgelopen honderd of honderd en vijftig jaar niet of niet veel achteruit gegaan; in dit opzicht zijn de vogels absoluut niet representatief voor de natuur als geheel, die over bijna de gehele linie wel zeer sterk verarmd is.²⁵ In grote lijnen kan gesteld worden dat een derde van de Nederlandse broedvogels de afgelopen eeuw achteruit is gegaan - een klein aantal is zelfs uitgestorven - dat ongeveer

23 *Regeringsbeslissing Natuurbeleidsplan*, Handelingen Tweede Kamer der Staten Generaal, vergaderjaar 1989-1990, 21149, nrs. 2-3.

24 Vgl. F. Vera, *De Oostvaardersplassen* (Amsterdam 1988), waarin deze benadering duidelijk wordt uiteengezet.

25 Vgl. Van Zanden en Verstegen, *Groene geschiedenis*, hoofdstuk 3.

een derde min of meer gelijk gebleven is en dat nog eens een derde vooruit is gegaan of zich de afgelopen eeuw in Nederland heeft gevestigd.²⁶

Een belangrijke oorzaak voor de achteruitgang van vogelsoorten was het verdwijnen van hun biotoop; het hoogveen werd de afgelopen anderhalve eeuw vrijwel volledig afgegraven, moerassen, rietlanden en plassen werden drooggelegd en de heide werd ontgonnen, waardoor de populatie van onder meer korhoen, goudplevier en roerdomp sterk daalde.²⁷ Toegenomen recreatiedruk en waterverontreiniging hebben daar vaak aan bijgedragen. Mogelijk nog veel belangrijker was de sterke intensivering van het gebruik van het landbouwareaal. Marginale, extensief benutte hooilanden werden door de introductie van de kunstmest en verbeteringen in de infrastructuur plotseling geschikt voor een dichte veebezetting. Vogelrijke houtwallen en bosranden werden bij ruilverkavelingen opgeruimd en het peil van het grondwater, onder meer van groot belang voor de weidevogels, werd sterk verlaagd om het gebruik van zware landbouwmachines mogelijk te maken. De enorme groei en intensivering die de Nederlandse landbouw de laatste veertig jaar heeft doorgemaakt, is zonder twijfel de belangrijkste oorzaak van de voortgaande achteruitgang van veel vogelsoorten in Nederland - in het bijzonder de voor ons land zo typische weidevogels zijn daar het slachtoffer van geworden.

Een aantal ontwikkelingen werkten echter in het voordeel van de vogels. De laatste honderd jaar is het Nederlandse bosareaal sterk uitgebreid en nam op den duur ook de ouderdom - en daarmee de biologische diversiteit - van de bossen niet onbelangrijk toe. Bepaalde cultuurvolgers als kraaien, meeuwen en eksters profiteerden van de enorme toename van de berg menselijk afval - al zijn dit vaak niet de soort vogels waar natuurbeschermers erg mee ingenomen zijn. Maar van fundamenteel belang voor het succes van de Nederlandse vogels in de afgelopen honderd jaar was de veranderende houding van de mens. Roofvogels werden in de negentiende eeuw echt genadeloos vervolgd; zelfs ornitologen beschouwden ze als 'schadelijk ongedierte' dat maar beter uitgeroeid kon worden,²⁸ wat rond 1900 dan ook bijna gebeurd was met havik en buizerd.²⁹ De bescherming die in 1912 werd ingevoerd, heeft op den duur

26 Dit onderzoek is vooral gebaseerd op gedetailleerde gegevens omtrent de verandering in historische populaties van Nederlandse broedvogels in R.M. Teixeira, *Atlas van de Nederlandse broedvogels* ('s Graveland 1979), aangevuld met meer recente informatie uit onder meer SOVON, *Atlas van de Nederlandse vogels* (Arnhem 1987); bovendien werd vergeleken met de opgaven van H. Schlegel, *Natuurlijke historie van Nederland II, Vogels* (Haarlem 1859); onvolledige opgaven in Schlegel werden aangevuld dankzij de literatuur genoemd in *Bibliografie van de Nederlandse flora en fauna 1753-1886* (herdruk Amsterdam 1975) 126-127; tenslotte kwamen R.G.M. Kwak e.a., *Broedvogeldistricten van Nederland* (Wageningen 1988) 105, tot vergelijkbare schattingen van het populatieverloop van de Nederlandse broedvogels, zij het voor een kortere periode (na 1950).

27 Voor meer details: Van Zanden en Verstegen, *Groene geschiedenis*, hoofdstuk 3; tenzij anders vermeld, is de nu volgende tekst daar op gebaseerd.

28 Brouwer, *Historische gegevens*, 105.

29 *Ibidem*, 148.

geleid tot een spectaculair herstel, dat alleen in de jaren zestig onderbroken werd door de massale vergiftiging door DDT en andere zaadontsmettingsmiddelen. Sinds het verbod op het gebruik van deze zware vergiften eind jaren zestig, is het aantal roofvogels enorm toegenomen.³⁰ Een vergelijkbare U-curve, gekenmerkt door een daling van de populatie tot ergens in de eerste helft van deze eeuw, gevolgd door een stijging na het moment dat de vogel beschermd ging worden, treffen we bij veel meer soorten aan. Ik noem slechts de grauwe gans, de aalscholver en diverse sterns. Deze laatste vogels wisten zich na 1908, toe ze op grond van de wet van 1880 beschermd werden, geleidelijk te herstellen van de 'sterntjesmoord'.³¹

Onder invloed van de wettelijke bescherming en de geleidelijke verandering van de houding van de mens is ook het gedrag van sommige vogels aan het veranderen. De reiger in het stadspark die bijna uit de hand eet en de fuut die middenin Amsterdam broedt zijn daar spectaculaire voorbeelden van. Maar evenzeer kan geconstateerd worden dat de havik, in de negentiende eeuw nog een extreem schuwe vogel die vooral in de uitgestrekte bossen van de Veluwe broedde, nu zijn horst tamelijk dicht bij de bebouwing vestigt, en op deze manier grote delen van het land heeft gekoloniseerd.³² Wintergasten als de ganzen, die in de vorige eeuw op menig menu prijken en daarom alleen in zeer dun bevolkte weidegebieden fourageerden, lijken veel minder schuw te zijn geworden ondanks het feit dat er in Nederland nog steeds op enige schaal jacht op wordt gemaakt.³³ Er zijn aanwijzingen voor de stelling dat de mate waarin vogels hun schuwheid hebben overwonnen en zich hebben aangepast aan de onnipresente mens een nauwe correlatie vertoont met het succes van deze vogels in de afgelopen honderd jaar. Juist de zeer schuwe weide-, moeras- en akkervogels als de kempfaan, de kwak en de patrijs, zijn sterk in aantal achteruit gegaan; dat het de ekster en de meeuw goed gaat, kunnen we dagelijks vaststellen.

Als ik een snuifje dialectiek mag inbrengen, dan kan gesteld worden dat de mens de afgelopen honderd jaar stedeling en welvarend is geworden en zo vervreemd is van zijn natuurlijke 'roots', maar juist in die beschermde positie de natuur is gaan waarderen. Vanuit de grote vraag naar natuur die daardoor is ontstaan, wordt de laatste jaren gewerkt aan de vergroting van het aanbod ervan - de befaamde natuurontwikkeling van het Natuurbeleidsplan - en worden de voorwaarden gecreëerd waarin de grutto en de zwarte stern optimaal verpleegd worden - zo mogelijk van de wieg tot het graf. Zo ontstaat in Nederland een ruimte waarin nog niet de wolf met het schaap zal verkeren, maar wel de mens in vrede met de reiger kan samenleven. Dat de mens zich de afgelopen anderhalve eeuw zo heeft verwijderd van de natuur, was in zekere zin

30 P. Obdam, *Roofvogels in ons landschap* (Utrecht 1985) 44-47.

31 Brouwer, *Historische gegevens*, 151, 187.

32 *Ibidem*, 48; R.G. Bijlsma, 'De havik (*Accipiter gentilis*) in Nederland in de 20ste eeuw', *Limosa* 61 (1988) 133-136.

33 Smit, *Het Eemland*, 43.

de voorwaarde voor de verzoening ermee die nu op gang lijkt te komen - als we optimistisch zijn.

Tegen dit optimisme kunnen natuurlijk tal van bezwaren aangevoerd worden. Ik heb gezwegen over de kracht van allerlei pressiegroepen die zich verzetten tegen zoveel eerbied en ruimte voor de natuur - pressiegroepen van varkensboeren, vissers en naar gas borende olieboeren - en over het feit dat de overheid intern verdeeld is en vaak met de ene hand weer terugneemt wat met de andere gegeven is. De recente discussie over de beperking van het jachtrecht is daar helaas een goed voorbeeld van. Ondanks massale steun onder de bevolking voor het aan banden leggen van de jacht op trekvogels en in natuurgebieden, slagen politieke partijen er niet in op dit punt effectieve besluitvorming af te dwingen. Ik ben ook niet ingegaan op het feit dat de herwaardering van de natuur zich beperkt tot het stedelijke en welvarende deel van de wereld - en misschien wel door dat deel van de wereldbevolking dat door de Reformatie van de 16e eeuw is beïnvloed.³⁴ Elders is de houding ten opzichte van de natuur niet of veel minder veranderd en gaat de achteruitgang in steeds sneller tempo voort. En misschien ondergaat het huidige optimisme over de maakbaarheid van de natuur hetzelfde lot als het geloof in de maakbaarheid van de samenleving uit de jaren zestig en zal de euforie over de natuurontwikkeling na het uitrazen van deze mode weer rap verdwijnen. Alles welbeschouwd is er zonder twijfel meer reden voor grondig pessimisme over de toekomst van de natuur - zelfs over de natuur in Nederland. Milieugeschiedenis, de studie van de historische ontwikkeling van de relatie tussen mens en natuurlijk milieu, is over het algemeen geen vrolijk makende bezigheid - Wibo Verstegen noemt het zelfs bij voorkeur professionele doemdenkerij.³⁵ Maar omdat we met doemdenkerij niets opschieten, is het de kunst om in dat verleden een paar tekenen van hoop te ontdekken die toch nog enig perspectief bieden. De verandering in de verhouding tussen mensen en vogels is zo'n bescheiden teken van hoop.

34 A. Bramwell, *Ecology in the 20th century* (New Haven en Londen 1989) 7, 249 (noot 3).

35 Dit pessimisme spreekt ook uit titels als *The silent countdown* en *Besiepte Natuur* (zie noot 16); ook het bekende handboek van C. Ponting, *A Green History of the World* (Londen 1992) is uitgesproken pessimistisch.

SUPPLEMENT

6 Nederlandse Maagd! wel eer zo onbesmet,
 Toen gy het wrakwaard kwaad om Gods geslaafde wet
 Voor 't onafschiedlijk en dwing'nd te hoeden;
 Wat peffen niet wy thans in tweeën bezam wroeden?
 Geen moord, geen overfel, geen vuile Hoerdery,
 Een grauweylter kwaad, een dolder zitzerny
 Ontteekt het wrakwaard van Gods lang getergden toren.
 't Zie Saten en Gonnere als op een nieuw herboren,
 Voordt van *Alfons* en *Solow*, wie straf!
 Het vlammend hemelvuur verstrekt tot een graf,
 Waar van het Dode-ziele nog was geslagen dragen.
 6 Nederland! wel eer Gods lust en welbehagen,
 Eer valshid, perigheid, Welad en eigenbat
 Was ingelungen in uw vry-gevoegen hant;
 Waar is uw zuiverheid, waar op gy pleegt te roemen?
 Een vuile zieleloot, die te schand'lyk is te noemen,
 Bedekt zig onder 't kled der nare daffterheid.
 De vuile Dant, die van dit fmoed Gezelschap fcheid,
 Blaaf voor en vlam, nu hom de *Haarheid* komt genaken:
 Het aardryk hant, en fchiet een oogen te miken
 Voor 't onafschiedbaar vuur der hemel eeuwigheid;
 Het monster fpuw vergift, en van men nebereid,
 Om, zo het mooglyk was, de Waarheid te overheren.
 Wyk, hells Serpent! zy is in ftraf u af te kieren;
 De Zon, die op haar borst zig glanzend verfoond,
 Bewyl dat geen bodryc haar ziele ziel bewoond!
 Maar dat zy maakt en loof durft voor 't Gervet verfyhnen:
 Het neev'lyg kled dat u bedekt zal haaf verdwynen,
 Doeryl de *Gras* tyd dat *Dinkel* u ontroofd;
 De rykdom, dien ge u door uw grauwen had beloofd,
 Verkeerd in ach en wel! nu gy benauid moet nagen.
 Gy neugt, 't kan zyn, de dood en 't Vaderland ontvlieten,
 Naar 't hemels *Wraakgeest* vervolg u waar gy gaat.
 Afchuwelyke zonde! 6 hemelgengend kwaad!
 Gy kunt de roede van Gods oordeel niet ontvlieten.
 Waar gy u keerd of wend, uw ziel moet eeuwig zagen
 Om 't heilloos Sodom kwaad, het geen gy hebt begun,
 Het hemels *Wraakgeest* dreigt u ter neêr te slaan,
 Zy heeft het *Vlammenzwaard* alreeds om hoog geheven,
 Om u 't regtvaardig loon voor uw beftaan te geven,
 Terwyl haar linker hand uw Gods bevel vermoed.
 Beef kondar, in wiens ziel deed' vuile welfst woond!
 Was *Vrouw Onzuchtigheid* en *Hoflyf* zyn gekoofend,
Gedryfheid is van haar verfen glans ontvliffend,
 Die drie Gedroegen zyn te zamen vast gebouwd:
 De *Durftigheid*, die fteeds de reine deugd verfoed,
 Leid nevens hom gebouwd in onverbreuk'le banden;
 Zy lincken aan 't Gerecht met opgebeide handen.

Om hun vergiffenis, maar ach! het is te laat,
 De ftraf moet volgen op het eest bedreve kwaad;
 Gods woord gebiedt het; ja, hier geld geen wederfteen,
 Gy moet uw ligtham aan de doodftraf overgeven,
 Maar bid de Godheid dat zy wee ziel bewaard,
 De Saten, die u heeft van eer en doogd ontwaard,
 En in den ftrik getragt van alle fchand'lykheden,
 Verfoed dien met: den voer door ootmoet en geboden;
 Ja bid aan de Oppermagt, dat zy u 't kwaad vergeef.
 Gods goedheid wil niet dat de kondar fterft, maar leed,
 Om zyne Almagtigheid op 't aardryk groot te maken;
 Laat dan het nabesouw in wee ziel ontwaken,
 6 Zondares! eêr het zwaard van vrouw *Reprent* fcheid,
 Door een verlige dood de ziel van 't ligtham fcheid,
 Hat geen uw Medemagt reeds hebben ondevonden,
 Verfoede Zondares! vloed ge uw beezen niet doorwonden
 Van 't knigend nabesouw, daar ge u ter vinger begeeft?
 6 ja! my dunkt ik zie hoe gy inwendig beeft,
 Daar 't regt u dagvaard om uw vorms aan te hooren!
 Maar 't is u vuiliger in uw ziele te finstern,
 Dan op een ftrafchavot: dus fpreekt zy by u zelf.
 Maar denk dat 't eeuwig Oog door 't held're ftergweef
 Uw grauwen heeft gezien, en u alom kan vinden,
 Al vloogt gy in uw vlugt op de onnaarvolg're winden,
 Gy kunt Gods oogen nog uw onheil niet ontgaan,
 Want by niet allen, en zyn granclop zal u laan,
 Waar dat gy u verbergt in huten of fplanken.
 Het aardryk hant voor u, 't braakt voor en zwavel-ronken,
 De hemel fchoud, en fchiet zyn blizmalen neêr.
 Beeft Zodomieten! beeft voor 't hemels wrakgevoer!
 Maar zagt, myn Zangheldin, 't is ver genoeg getreden,
 Bedank, lievens my, ons wettige Overheden,
 Aan wie Alfons heeft haar wrakwaard toevertrouwd.
 Hier kreukt men 'theilig Ragtgezinus door 't glinz'end goud,
 De booswigt word getraft, de onnooz'le vry gefproken;
 De draad zyne levens word hem fchand'lyk afgebroken
 Door een verlaasde dood, ter loon van 't boos beftaan.
 6 Goede Godheid! laar deez' zielenpeft vergaan,
 Op dat uw Nederland weer rein en vry mag wezen
 Van dize Grauw'len, die ons voor uw ftraf doen vrezén?
 Verterk de Vaders, en Regerders van den Staat
 Met we Almagtigheid, geef hem met uw raad,
 Om zalke Grauw'len uit Nederland te wien!
 Wil uw genadig oog in goedheid tot ons kieren,
 En ftraf om weinigen niet 't ganfle Vaderland,
 Maar hou om 't regt Geloof het vrye volk in ftand,
 Op dat we in eeuwigheid uw Naam en goedheid eeren,
 Daar 't kwaadjoen word getraft, de deugd blyft trionfieren.

Geen Zonden kunnen Straf ontvliên:
 't Bedekte word daar na gezien.

G. T. YSENS.